

Цибуленко Геннадій Володимирович
старший викладач кафедри теорії та методики викладання
соціально-економічних дисциплін
Комунального вищого навчального закладу
«Херсонська академія післядипломної освіти»,
кандидат історичних наук, доцент

ВІДРОДЖЕННЯ СИСТЕМИ КОЛГОСПНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ХЕРСОНЩИНИ У 1945–1947 РОКАХ

Актуальність запропонованої проблеми визначається потребою детального вивчення реставрації колгоспної системи радянською владою після змін у землекористуванні, що склалися в часи німецької окупації.

Проблематика аграрної політики радянської влади у повоєнні роки знайшла своє відображення в сучасних ґрунтовних наукових дослідженнях І.В. Сушка [1], О.М. Малярчука [2] та В.В. Мішаніна [3]. У цих роботах охоплюється ареал Західної України, де колективізація реально набула свого втілення вже у повоєнні роки. Території України, де радянський режим оформився та сформував систему управління аграрною сферою в 20-30-х рр. ХХ ст., досліджуються в роботі В.М. Гаврилова [4]. У цьому дослідженні розглядається вплив державної політики на розвиток економічних і соціальних процесів у селах Сумської та Чернігівської областей.

Саме тому нами пропонується дослідження відновлення землекористування громадськими землями колгоспів та садибними володіннями в Херсонській області та діяльність радянських органів влади у сфері землевпорядкування та керівництва сільським господарством. Обраний регіон представляє Південь України та дозволяє відстежити певні особливості означених процесів.

Фактично політика другої колективізації була спрямована на відновлення соціального і, що найголовніше, економічного статусу селян та оформлення державного контролю в аграрній сфері. Ці завдання особливо були актуальними для радянської влади також і через значні зміни в характері господарювання та землекористування, що сформувалися в умовах німецької окупації і, певною мірою,

зруйнували колгоспну структуру й засади організації роботи. Період дослідження охоплює 1944-1947 рр., що визначається відновленням радянської влади на Херсонщині після її звільнення від німецько-нацистської окупації та часом практичного відтворення радянської системи експлуатації колгоспного селянства.

Джерельною базою дослідження стали матеріали органів окупаційної влади та сільських громад часів окупації, що зберігаються у фонді Р-1520: Сільські управи Херсонщини та матеріали радянських установ, зосереджені у відомчому архіву Управління агропромислової політики Херсонської обласної державної адміністрації та фонді Р-1953: Управління сільського господарства Виконавчого комітету Херсонської обласної ради народних депутатів. У цих документах зосереджена інформація проведення землевпорядкування та політики в аграрній сфері.

За час окупації всі 912 колгоспів було перетворено у сільськогосподарські громади. Через деякий час 220 таких сільгоспгромад були розбиті на групи або, так звані, десятки із розподілом майна та землі по групам. На початку 1943 р. у 17 таких сільгоспгромадах було доведено розподіл землі та майна до дворів [5, арк. 176].

Паралельно відбувався процес наділення селян присадибною землею, обсяг якої не повинен був перевищувати 1,09 га, [6, арк. 176] у окремих випадках 1,33 га. [7, арк. 176], а для неколгоспників – 0,3 га [8, арк. 176]. По 14 районах було нарізано для 27.372 дворів колгоспників 9.853 га, 3.488 га було нарізано дворам робітників та 1.742 га службовцям, 386 дворам одноосібників було нарізано 386 га, 185 колишнім розкуркуленим було повернуто 237 га, 128 іншим землекористувачам було виділено – 78 га. У цілому було нарізано 12.197 га. Крім того, окупанти повернули на старі хутори колишніх власників, виселених у 1939 р. [5, арк. 176-177].

Ці заходи призвели до відновлення диференціації присадибних господарств, що демонструє приклад громади «Вільний край» Сиваської сільської управи (сучасн. Генічеський р-н) в якій садиби площею до 0,5 га мали 24,2 %, а від 0,5 до 1 га – 75,8 % дворів [9, арк. 40-42 зв.].

Паралельно з відновленням присадибних землеволодінь нова влада проводила політику передача землі в оренду індивідуальним господарям. У березні 1942 р.

розпочалась робота передачі в оренду селянам дрібних садків і виноградників. Їх передавали колишнім користувачам на договірних засадах в тимчасове користування. [6, арк. 158]. Також влада дозволила громадським господарствам здавати польові наділи у тимчасову оренду земельні ділянки для всіх груп населення (колгоспникам, одноосібникам, робітникам та службовцям). Норми тимчасового земельного наділу для особистого користування не встановлювались, проте однією з вимог була можливість господарством обробляти орендовану землю власними силами [10, арк. 116]. Як видно з прикладу землеволодіння селян Великокардашинської сільуправи (Голопристанський р-н) ділянки до 0,8 га орендувало 45,3 % господарств, 1,25-1,6 га – 45,5 %, а ділянки у 4,6 га орендувало 9,2 % [11, арк. 24].

Ці дії окупаційної влади знову відродили у селянства приватновласницькі прагнення. І після звільнення Херсонщини від німецьких окупантів продовжувався процес захоплення виноградників, садів та землі в плавнях з яких не сплачувалися податки [5, арк. 26; 12, арк. 41-42]. Розпочалась робота і по вилученню присадибної землі, що регламентувалось Постановою Ради Міністрів СРСР №7766 від 24 червня 1944 р. За цією постановою головним завданням стало доведення розмірів присадибних ділянок колгоспників до 0,25 га [12, арк. 41зв].

Із звільненням Нижнього Подніпров'я та утворенням Херсонської області 30 березня 1944 р. розпочинається процес з відтворення радянських органів влади. У контексті цього процесу в серпні 1944 р. розпочинає роботу Херсонський обласний земельний відділ. Важливість поставлених перед цим органом завдань визначає той безпрецедентний для радянських органів у часи війни факт, що з 14 осіб його складу 12, разом з в.о. начальника Управління землевпорядкування В.І. Штанько працювали при німцях і 11 з них в системі землевпорядкування [13, арк. 11]. Ймовірно до середини 1946 р. відділ землевпорядкування та сівозміни очолював В.І. Штанько [14, арк. 2], а потім Б.В. Троїцький [5, арк. 78]. Саме під їх керівництвом проводилися широкомасштабні заходи відновлення радянських принципів землекористування.

На першому етапі у 1944-1945 рр. органи контролю за землекористуванням проводили активну роботу щодо відновлення у відповідність до Статуту сільгоспартілі порушеного колгоспного землеволодіння та приведення у відповідність присадибного землекористування. Спеціально створеними районними комісіями було обміряно всі присадибні ділянки колгоспників, робітників, службовців та інших не членів господарств. Були виявлені права користування присадибними ділянками, вилучені незаконні користування, відрізані виявлені лишки, відділено також присадибні землі від громадських [5, арк. 177].

У самих колгоспах керівництво, прагнучи забезпечити селян харчами та кормами, йшло на порушення, дозволяючи використання парових клинів громадських польових земель під баштани, передаючи громадські землі в користування службовцям. Ці дії змусили виконавчий комітет Херсонської обласної ради депутатів трудящих 29 жовтня 1945 р. винести рішення «Про охорону громадських земель від розбазарювання» [15, арк. 17].

У цілому на кінець 1945 р. було завершено загальну роботу по суцільному відновленню обліку землекористування в колгоспах області та часткове вилучення земель. У переважній більшості районів колгоспне землекористування було провідним і тільки у Бериславському й Новотроїцькому районах цей показник був нижче половини загального обсягу земель. У середньому по області колгоспні землі займали 74,9% загальної площі. Розмір присадибних ділянок колгоспників коливалися в межах від 0,24 га до 0,83 га і в середньому по області становили трохи більше половини гектару на один двір. Найзаможнішими були колгоспники Генічеського (0,83 га), Сіваського (0,79 га) та Чаплинського (0,76 га) районів. Наділи робітників і службовців у середньому по області становили 14 соток на двір [16, арк. 2, 17, 33, 55, 67, 104-105; 17, арк. 1-2, 14, 25, 42, 52, 75, 88; 18, арк. 1, 17, 42, 51, 70, 81, 95; 19, арк. 53].

Проте, ця робота велася не досить активно й ретельно. Тому вже 24-25 травня 1946 р. на нараді старших землевпорядників райземвідділів області та начальників загонів землемірів розглядалося питання щодо визначення задач на виконання Постанови ЦК ВКП(б) і Раднаркому від 27 травня 1939 р. «Про заходи охорони

громадських земель колгоспів від розбазарювання», порушення якої допускалося колгоспами. Контроль за цим з боку радянських органів було послаблено [5, арк. 175, 177]. Питання виглядало як надзвичайно гостре, адже, з точки зору місцевої влади, саме втілення в життя норм цієї Постанови, дозволило в довоєнний час, «навести більшовицький порядок на колгоспній землі» [5, арк. 176].

Не меншою проблемою у відновлення колгоспного землеволодіння було й те, що у відповідності до Постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) №444 від 7 квітня 1943 р., про тимчасову передачу земель колгоспів різним підприємствам та установам для створення підсобних господарств на період війни [15, арк. 4] на Херсонщині було передано 818 організаціям і підприємствам 8.444 га колгоспних земель, що складало від їх обсягу лише біля 0,5 % [5, арк. 78].

19 вересня 1946 р. Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) приймає Постанову «Про заходи щодо ліквідації порушень Статуту Сільгоспартілі в колгоспах». На виконання цієї Постанови вже 22 вересня на спільному засіданні виконавчого комітету Херсонської обласної ради депутатів трудящих і бюро обкому КП(б)У приймається план заходів. Головні пункти плану чітко викривали всю бюрократичність та показушність режиму. На першому плані постало пропагандистське завдання «організувати широке обговорення Постанови, глибоко пояснюючи історичне значення прийнятої постанови, що свідчить про вияв постійної турботи сталінського Центрального Комітету ВКП(б) й особисто (виділено у тексті – авт.) т. Сталіна про добробут колгоспних мас» [5, арк. 17]. Під цілою низкою формальних заходів приховувалось головне завдання: «організувати перевірку в натурі всіх колгоспних земель і присадибних ділянок колгоспників... і зайняті землі організаціями та установами для підсобних господарств і лишки присадибних ділянок» колгоспників вилучити і повернути колгоспам до 15 листопада [5, арк. 17-17зв].

Враховуючи, що сталінська владна машина у ті часи вмiла не тільки агітувати, а й репресувати, робота по відновленню соціалістичної законності в питаннях землекористування набула грандіозного масштабу. Контроль здійснювався міністерством земельних справ УРСР, яке вимагало постійного надання матеріалів

щодо кількості колгоспних дворів, родин робітників, службовців та інших не членів колгоспів, від яких відібрано «незаконно захоплену землю» [5, арк. 20-21]. Ця ремарка зразу ставила цих людей поза законом.

Керівництво колгоспів, яке усвідомлювало наслідки такої кампанії, продовжувало наділяти селян землею, а селянство пручалось вилученню землі, як то 10 господарств колгоспу ім. Кірова Нижньсірогозького району продовжували володіти, відрізаними у них раніше, 4,58 га [5, арк. 21а-22, 25-26].

Залучення значних адміністративних ресурсів дозволило провести широкомасштабні за обсягами землевпорядні роботи. Звітуючи про їх хід на 10 листопада, Управління землевпорядкування Херсонського облземвідділу підвело підсумки проведених заходів. За ними по області у 650 з 904 колгоспах відрізували 3.966 га у 14.872 колгоспників, 2.102 га у 8.128 робітників і службовців та 8.444 га у 815 організацій та підприємств [5, арк. 78]. Загалом було повернуто до колгоспного клину 14.512 га, що становило 0,81% загальних площ.

Населення опинилось в страшних умовах. Нові плани щодо збільшення посіву зернових культур були на підйомними для тогочасних господарств. Так, головний агроном Генічеського райземвідділу Короленко у лютому 1947 р. доповідав, що за умов виконання плану, що передбачає засіяти зерновими 62,5% площ району, це неможливо буде зробити без порушення агрозаходів із сівозміни. Усвідомлюючи важливість завдання й розуміючи ситуацію, що складалася у країні, Короленко, тим паче, відважується висловити свою позицію. Він заявляє: «Я не проти того, аби у перехідному році, особливо в 1947, бажано посіяти зернових культур і побільше отримати валовий збір зерна, але, також, даю собі раду, що у майбутньому доля величини врожаю буде залежати й від правильного набору сільськогосподарських культур» [20, арк. 7]. Агроном Чаплинського райземвідділу у грудні 1947 р. повідомляв про результати перевірки колгоспу «8 Березня». Це господарство було визнано найбільш відсталим. За 1947 р. валовий збір пшениці й жита в ньому становив 176 ц. з 216 га, (врожайності 0,8 ц/га), ячменю було зібрано 28 ц. з 320 га (0,09 ц/га), вівса зібрали 69 ц. з 46 га. (1,5 ц/га), проса – 27 ц. з 110 га (0,25 ц/га), посіви соняшника на 68 га та кукурудзи на 55 га взагалі загинули. Такий стан був не

дивним, адже господарство мало дише 6 коней і 12 волів. У селі проживали виключно вдови і сім'ї, що втратили на війні годувальників. Саме тому пропонувалися радикальні кроки щодо виправлення ситуації й виведення господарства з кризи, для чого потрібно було потужне фінансування. При відсутності допомоги робився невтішний висновок про те, що господарство власними силами необхідного товарного зерна не зможе дати, а колгоспники зможуть отримати за трудовні невелику оплату натурою та грошима [21, арк. 2-2зв].

Та владі було байдуже. Працююча машина вижимала всі соки з колгоспного селянства. Голова Ради Міністрів Української РСР М. Хрущов та Секретар ЦК КП(б)У Л. Кагановичу в жовтні 1947 р. звітувати про успіхи до Москву. В телеграмі «дорогий товаришу Сталіну» пафосно повідомлялось, що «колгоспи, радгоспи і селянські господарства Української РСР, виконуючи соціалістичні зобов'язання й обіцянки достроково... виконали державний план хлібозаготівлі... на 101,3%. Успішне виконання плану хлібозаготівлі є результат Вашого особистого, товариш Сталін, батьківського піклування про колгоспи і колгоспників України... Запевняємо Вас, дорогий вчитель, що колгоспники, колгоспниці й усі трудящі України будуть працювати, не покладаючи рук для розквіту сільського господарства України, підвищення матеріально-культурного рівня життя трудящих, подальшого збільшення хлібних і сировинних ресурсів, керованою Вами радянською соціалістичною державою» [22].

Таким чином можна констатувати, що запропонована німецькими окупантами аграрна політика стимулювала приватновласницькі інтереси у селянства, що продовжувались і після відновлення радянської влади у 1944-1945 рр. Головним завданням нової влади стало відбирання земель, переданих у користування колгоспникам, робітникам, службовцям і установам та організаціям і нарізаних до садиб. Жахливі умови, надмірні вимоги, відсутність ресурсів та належного фінансування, а головне втрата присадибних господарств, що годували селянство і населення і у часи війни, і після неї, неминуче вели до катастрофи якою став черговий страшний голодомор 1946-1947 рр.

Список використаних джерел:

1. Сушик І.В. Соціально-економічні та культурні процеси на Волині (1944-1953 рр.). Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / І.В. Сушик. – Львів, 2004. – 13 с.
2. Малярчук О.М. Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі України). Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.М. Малярчук. – Л., 2005. – 20 с.
3. Міщанин В.В. Аграрна політика на Закарпатті (1944 - 1950 рр.) Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.В. Міщанин. – Ужгород, 2003. – 19 с.
4. Гаврилов В.М. Соціальне становище сільського населення у 1943-1953 рр. (за матеріалами областей Північного Лівобережжя України): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.М. Гаврилов. – К., 2004. – 20 с.
5. Державний архів Херсонської області (Далі – ДАХО), ф. Р-1953 Управління сільського господарства Виконавчого комітету Херсонської обласної ради народних депутатів, оп. 1, спр. 208 – Доповідні записки, довідки. 1946 г. 341 арк.
6. Там само, ф. Р-1520 Сільські управи Херсонщини (Періоду нацистської окупації), оп. 1, спр. 18 – Накази, розпорядження, обіжники. 1941-1944 рр. 222 арк.
7. Там само, спр. 19 – Розпорядження, постанови, обіжники Голопристанської райуправи про проведення сільгоспробіт, ремонтних робіт. 209 арк.
8. Там само, спр. 17 – Накази, постанови, обіжники Генічеської райуправи. 210 арк.
9. Там само, спр. 71 – Листування з колгоспами. 283 арк.
10. Там само, спр. 24 – Накази, постанови, обіжники. 286 арк.
11. Там само, спр. 20 – Розпорядження Голопристанської райуправи. 154 арк.
12. Відомчий архів Управління агропромислової політики Херсонської обласної державної адміністрації, ф. Р-1-1953, оп. 1, спр. 14 – Відомості з особового складу Управління землевпорядкування та сівозміни. 53 арк.
13. Там само, спр. 94 – Списки і відомості щодо зміни номенклатурних працівників Обласного земельного відділу. 32 арк.
14. Там само, спр. 48 – Списки номенклатурних працівників. 1946 р. 67 арк.
15. ДАХО, ф. Р-1953, оп. 1, спр. 106 – Листування з Наркоматом землеробства. 1945 р., 32 арк.
16. Там само, спр. 103 – Звіти і розподіл земель по угіддям. 1945 р. 111 арк.
17. Там само, спр. 104 – Звіти і розподіл земель по угіддям. 1945 р. 105 арк.
18. Там само, спр. 105 – Звіти і розподіл земель по угіддям. 1945 р. 106 арк.
19. Там само, спр. 203 – Звіти і розподіл земель по угіддям. 1946 р., 169 арк.
20. Там само, спр. 209 – Матеріали щодо відновлення та впровадження сівозміни за 1946-1947 рр., 34 арк.
21. Там само, спр. 315 – Листування управління землевпорядкування з районами, 153 арк.
22. Сергійчик В.І. Голод 1946-1947 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.univ.kiev.ua/golodomor/46_47.htm.